

PSYKOLOGI OG MORAL: NOGLE INDLEDENDE BEMÆRKNINGER

Benny Karpatschof og Arne Poulsen

Moralens genopdukken

Indtil for få år siden blev moral i vide kredse opfattet som et antikveret begreb. Moral var hovedsageligt noget man havde i Indre Mission, frisindede og oplyste mennesker derimod, de havde holdning, overbevisning, ja måske havde de ligefrem en ideologi, men ingen moral. Og så sker der lige pludselig et omsving. Moral bliver fra det ene år til det andet noget, man atter tager alvorligt. Det er ikke kun et anliggende for teologer og moralfilosoffer, men også for fx læger, for slet ikke at tale om deres patienter, og selv marxistiske teoretikere må argumentere for, at også marxismen har en moral, endog den bedste, der findes. Denne moralske opblussen har da ligefrem fået nogen til at betegne den dekade, vi nu befinder os i, som "moralens årti".

Hvis nu alt dette blot var et modefænomen, eller et udtryk for en konjunktural bevægelse, så burde vi i dette tidsskrift overlade det til dagbladene at fejre moralens cykliske genopstandelse. Men som flere af dette temanummers forfattere kommer ind på, så er der muligvis tale om noget mere bemærkelsesværdigt, noget som ikke er knyttet til dekader, men til sekler. Den forflygtige af moralske problemer, som netop er omtalt, er nemlig slet ikke et kortvarigt fænomen, der er knyttet til letsindigheden i de glade tressere, eller måske til kulturradikalismen siden tyverne, eller evt. til radikalismen siden 1870'erne. Faktisk kan hele den nyere tid ses som en accelererende sekularisering, der erstatter den gamle moral med den ny målrationalitet.

Et af de første moderne værker i den europæiske kulturhistorie er Macchiavelli's *Fyrsten*, hvor på provokerende vis den politiske sfæres amoralske, målrationalt strategiske diskurs bliver etableret. Og indenfor den naturvidenskabelige-tekniske sfære sker der en endnu mere entydig forkastelse af den moralske diskurs, sådan som det kommer til udtryk i Galilei's obstinasighed overfor Kirken. Den moralske diskurs bliver ikke uden videre erstattet af den videnskabelige-tekniske, men det moralske argument taber bestandigt terræn. Med udviklingen af nationaløkonomien bliver disse afgørende mellemmenneskelige anliggender ligeledes de-moraliserede, sådan at der efter Malthus og Ricardo ligefrem kommer en omvendning af moralen. Det er "umoralisk" at blande sig i de ubønhørlige demografiske eller økonomiske love, en tankegang, vi stadig ser rester af i den såkaldte socio-biologi. Og i atten hundredtallet er det så psykologiens og sociologiens tur til at blive videnskaber hævet over den moralske diskurs.

I hele denne frigørelsesproces er der impliceret to grundlæggende værdi-forudsætninger, en positiv og en negativ. Den *negative* forudsætning er en afvisning af middelalderens totalitære moralisme, hvor tendensen er, at den oprindelige frigørelse fra den despotiske moralske diskurs efterhånden udvides til en frigørelse fra enhver moralsk forestilling overhovedet, sådan at resultatet tenderer mod moralnihilisme. Den *positive* forudsætning er, at den videnskabelige-tekniske tankegang i sig selv er noget godt, et væsentligt led i det almindelige fremskridt. Såvel den individualistiske som den kollektivistiske version af denne antimoralisme (hos henholdsvis Nietzsche og Marx) er på den ene side funderet i en afvisning af religionens moralske spændetrøje og på den anden side i en forventning om det således befriede menneskes heroiske bedrifter her på jorden.

Ud fra denne beskrivelse har udviklingen siden renaissanceen af en målrational, ikke-moralsk tankegang været nøje knyttet til industrialiseringens uhæmmede udbredelse. Denne kulturelle kolonisation tålte ingen barrierer, og der har da heller ikke rigtig været nogen før nu, hvor den omsider møder en værdig modstander, nemlig sig selv. Det er selve universaliteten i den tekniske udvikling, der har undergravet den væsentligste forudsætning for dens logik, at det enkelte tekniske forehavende ikke behøvede at tage hensyn til andre forehavender, fordi der var så rigeligt med albuerum. Industrialiseringens og den dermed forbundne målrationalle fornufts hensynsløshed bliver ikke blot meningsløs, men dødeligt irrationel, når hver af de millioner af tekniske forehavender og målrationalle diskurser ikke længere er heroiske conquistadorer, men beboere i en global landsby. Denne situation er blevet stadigt klarere gennem de sidste tyve år. Og i takt hermed er tilliden til ekspertafgørelse og teknisk argumentation blevet kraftigt påvirket.

Men når den positive værdi om videnskabelig-teknisk rationalitet bliver anfægtet, så er det uundgåeligt, at den hertil svarende negative værdi om moralens kvælertag samtidig bliver omvurderet. Hvis den tekniske fornuft viser sig ikke at være fremtidssikker, så kunne det jo omvendt være, at den moralske tankegang ikke var sådan en fortidslevning, som man hidtil har troet.

Psykologiens moralske blindhed

Hvad vedrører denne moralens tilbagevenden nu psykologien? Faktisk er psykologien en meget intim deltager i dette tidehvert. Psykologien er nemlig et barn af begge de to påpegede tendenser i industrialismen, såvel moralens opløsning, som den tekniske fornufts herredømme. Det er jo i meget høj grad de menneskelige anliggender, der tidligere blev opfattet og behandlet ud fra en moralsk diskurs, som i dag bliver overladt til en psykologisk diskurs og en fagpsykologisk ekspertise. Psykologien er ganske vist ikke, som reaktionære teologer hævder det, moralens banemand, men den er i alt fald moralens ådselsgrib.

Derfor må psykologien, lige som fx medicinen, tage sin moralske udfordring alvorligt. Lige så lidt som læger kan psykologer tillades at optræde i rollen som præsternes afløser. Moralske problemer kan ikke afgøres af psykolo-

ger. Men de kan heller ikke afgøres af andre specialister, fx af moralfilosoffer, sådan som der ellers karakteristisk nok er tendens til. Og der er faktisk både moralske spørgsmål og spørgsmål vedrørende moralen, som psykologien ikke kan ignorere.

De moralske spørgsmål er de fagetiske. Herunder det moralske dilemma, at den praktiserende psykolog meget let påtager sig et illegitimt ansvar som moral-definerende, samtidig med at hun uundgåeligt påtager sig et personligt ansvar ved at gribe ind i et andet menneskes tilværelse. I denne fremstilling er der således indbygget to moralske domme: 1. at psykologen ikke må være moraliserende. 2. at psykologen ikke må være moral-nihilist.

Spørgsmålene vedrørende moralen er et særligt erfaringsvidenskabeligt felt, som i Nordenbos oversigtsartikel kaldes *moralvidenskab*. En væsentlig del af denne disciplin tilhører psykologien. Således det fænomen, som Adam Smith kaldte for *menneskets moralske følelser*, som Katzenelson kommer ind på, og disses udvikling hos barnet, som Poulsen beskæftiger sig med.

Psykologien er for nogle år siden blevet angrebet for sit *sociale hukommelsestab*, et angreb, der faktisk har ført til væsentlige teoretiske revisioner. På samme måde kan i dag hovedparten af såvel teoretisk som praktisk psykologi kritiseres for sin *moraliske blindhed*. Dette temanummer skal bl. a. ses som en selvansøgelse, hvad dette angår.

Præsentation af de enkelte bidrag

Sven Erik Nordenbo indleder med en oversigt over nogle moralfilosofiske problemstillinger, som det kan anbefales psykologer at sætte sig ind i, ikke primært fordi psykologer behøver at lære så meget af filosoffer om moral, men snarere for at skærpe opmærksomheden for, hvad et argument om en moralsk problemstilling egentlig er argument for.

Esben Hougaard beskriver psykoterapiens selvforståelse som videnskabelig behandlingsmetode, som psykomekanik. I den senere tid har der været voksende erkendelse af de etiske problemer i denne forbindelse, svarende til den stigende mistillid til ekspertvæddet i almindelighed. Hougaard præciserer terapeutens moralske dilemma således: Terapeuten skal søge at påvirke klienten, så denne forandrer sig af egen fri vilje. Han skal altså fremme klientens frigørelse, men hans autoritet og magt til at udøve denne indflydelse bygger på klientens afhængighed og afmagt. Ifølge Hougaard er der ingen patentløsning på dilemmaet, men han udelukker ikke muligheden for en frugtbar udøvelse af denne magt. Psykoterapien må fortsat bygge på en videnskabelig forståelse, men i "moden" terapi må praktikerens tiltro til metodernes effektivitet forenes med videnskabsmandens skepsis overfor metodernes rationaler.

Svend Erik Nordenbo påpeger, at pædagogikkens grundlæggende formynders-myndling problem er blevet påtrængende i den nutidige udvikling. Han identificerer "den pædagogiske grundfortælling" som et forhold mellem lærer og elev, der udmærker sig ved, at læreren for at gøre det bedste for elevens skyld søger at overvinde en modstand hos eleven. Dette moralske dilemma, det paternalistiske problem (som iflg. Nordenbo også findes indenfor behand-

lingssystemet), er identisk med det, som Hougaard omtaler i forbindelse med psykoterapi. Nordenbo gør rede for paternalismens filosofi og konkluderer, at det er et problem for den pædagogiske filosofi at foretage en bestemmelse af de betingelser, der afgrænser velbegrundede paternalistiske handlinger fra ikke-velbegrundede, snarere end at søge at retfærdiggøre eller angribe paternalisme som sådan.

Michael May giver en ideologihistorisk redegørelse for forholdet mellem moralitet og samfundsmæssighed. Sociologi, psykologi og lingvistik, altså videnskaber, der tematiserer handlingslivet, har foretaget, hvad han kalder en videnskabeliggørelse af den etiske problematik. Ved fordoblingen af subjektet i individual-subjekt og kollektiv-subjekt er "det etiske" blevet gjort til et spørgsmål om kodificeringen af "det sociale" og om regulationen af handlingslivet i samfundet. Iflg. forfatteren kan det etiske ses på en anden måde, nemlig som den fordring, der stiller individet i et refleksivt forhold til dets egne handlinger og til kodificeringen og regulationen af handlingslivet.

Mogens Pahuus føjer det filosofiske problem om selve begrundelsen for moralen sammen med det filosofisk-antropologiske problem om menneskets natur. Han argumenterer for, at den såkaldte personteori – i modsætning til naturalisme og humanisme – kan bidrage til afklaringen af normative spørgsmål om menneskets bestemmelse, og at moralen derfor har et objektivt ontologisk fundament, selv om dette ikke betyder, at den kan føres tilbage til et enkelt princip. Til moralens objektive fundament hører, at vi først og fremmest er medmennesker, og dermed vedkender Pahuus sig gælden til Løgstrups beskrivelse af de suveræne livsytringer.

Det samme gør Boje Katzenelson, der dog går et skridt videre, idet han argumenterer for, at de suveræne livsytringer, der følger med menneskers gensidige udleverethed, har en naturhistorisk og samfundshistorisk oprindelse i den arbejdsdelte kooperations opståen. Katzenelson tegner dermed et billede af et udsnit af sindets historie.

Ole Andkjær Olsen berører via det, han beskedent kalder anmeldelse af tre nye bøger, der på hver sin måde handler om moral, en række konkrete moralpsykologiske problemstillinger og følger op med en selvstændig teori om den affektudvikling, der leder frem til over-jeget. Endelig foretager han en begrebsafklaring af nogle synspunkter hos Freud, Klein og Lacan, der har haft betydning for diskussionen om moralens livshistoriske opståen.

Arne Poulsen skitserer en model, der illustrerer og tidsfæster den ontogene-tiske udvikling af de personlige færdigheder til at udøve moralsk adfærd, snarere end udviklingen af moraliteten selv. Nogle af disse færdigheder sættes ind i en kulturhistorisk sammenhæng, idet de beskrives som forskellige krav til individualitetsformen i henholdsvis det traditionelle samfund, industrialismen og det, som nogle har kaldt post-industrialismen.

Bjarne Sode Funch tager udgangspunkt i Kierkegaards frihedsbegreb og beskriver, hvordan kunstoplevelsen kan bidrage til den åndelige udvikling ved at give en særlig mulighed for en etisk og deltagende væremåde. Han benytter ikke begrebet om empati, men ikke destomindre kan hans artikel læses som en beskrivelse af et særegent træk ved den menneskelige empati.

Torsten Ingemann Nielsen tager udgangspunkt i den instrumentelle tænke-

måde, der er blevet omtalt ovenfor, og siger, at den i stigende grad har holdt os væk fra en umiddelbar forbundethed med de værdier, der ligger i naturen, det mellem menneskelige samvær og den enkeltes skabende selvudfoldelse. Han beskriver risici og udviklingsmuligheder i forsøget på at genskabe og afklare forholdet til disse værdier.